

Bevezető egy Tömörkény-emléküléshez

A Tömörkény-életmű irodalomtörténeti sorsa elég furcsán alakult. Abba a fölfedező, előfutárt kereső kutatásba, mely a 19-20. század fordulóján jelölte ki a modern magyar próza őseit, ez az életmű nem került bele. A klasszikusok sorozatába nem vette be ezt az írói teljesítményt a sorozat szerkesztője. Az első két monografikus igényű munka (Juhász Gyuláé és Ortutay Gyuláé) különböző okok miatt nem tudta elismertetni Tömörkény írói érdemét a korszak irodalmi köztudatában. Juhász munkája nem is jelent meg a megírása idején, csak jóval később. Ortutayé, mint szegedi egyetemi disszertáció megmaradt egyetemi tudománynak, filológiai teljesítménynek, de nem hatotta át még annak a fiatal tudományos értelmiségnek a szemléletét sem, amelybe a szerző is tartozott, az ún. szegedi fiatalokét. Kispéter András monográfiája (1964) az addig elért eredményeket összegezte. Az első jelentősebb áttörés az életmű irodalomtörténeti, élő irodalmi visszavételére a Tömörkény születésének 100. évfordulójára megjelent Tömörkény Emlékkönyv (1966. szerk. Péter László és Kovács Sándor Iván) és az ugyanekkor rendezett szegedi Tömörkény-emlékülés jelentette, ahol is pl. Keresztury Dezső a „kismester” minősítést próbálta levenni Tömörkényről.

A Czibor János által gondozott Tömörkény-sorozat kötetei, ill. az ehhez társult utolsó darab (*Munkák és napok a Tisza partján*, Péter László gondozta) elérhető közelségbe hozták az olvasóknak a Tömörkény-szövegeket. A már nehezen hozzáférhető első kiadások, ill. a job-bára a szegedi napilapokban megjelent novellákat, tárcákat, néprajzi ihletésű elbeszéléseket közhasznú keretben tették közzé ezek a kötetek. Részben erre a kiadásra, részben pedig önálló kutatásra alapozódtak azok a gyűjteményes kötetek, amelyek ezután különböző időben jelentek meg (Madácsy László, Péter László szerkesztésében). De a nagy áttörést az jelentette, hogy megkezdődött és máig tart az író, újságíró, muzeológus munkásságának kutatása (Péter László, Lengyel András, Apró Ferenc, Kürti Béla nevét említem itt); Péter László adta ki a *Tömörkény világa* c. tanulmánykötetét (1997), gyűjtemények jelentek meg a szegedi lapokban Tömörkény által írott rovatokból, stb. Németh G. Béla 1985-ben kiadott tanulmánya (*Az élet profán litániája*) esztétikai magasságokban említi Tömörkény írásait.

Az említett kutatók filológiai munkája háritotta el az akadályt, hogy ez az életmű csonkán mutakozzék az olvasók előtt, ők végezték el a nem kikerülhető filológiai munkát, mely nélkül az életműnek csak a kisebb része volt látható és elérhető. Itt kell megemlítenünk Bálint Sándor *Szegedi szótárát*, hiszen ennek példaanyaga, nyelvi, helytörténeti, néprajzi utalásainak egyik forrása Tömörkény írásai voltak.

E kutatások eredményei nélkül ez az életmű nem szabadulhatott volna ki a helyi sajtó-történeti, helytörténeti, várostörténeti, táji anekdotizmus közhelyei közül. A 19-20. század fordulójáról szóló monografikus munkákban Tömörkény még mindig mellékmondatokba szorul, néprajzi tárgyiaság minősítéssel intéződik el (gondolok itt a Móriczról szólókra!). Kivétel az a különös kísérlet, ami Czetter Ibolya írásaiból sugárzik: Tömörkény írásait az új műelemző iskolák módszereivel próbálja értékelni, jelezve, hogy az életmű megállja helyét az ilyen vizsgálatok előtt is, gazdag bizonyító anyagul szolgál az esztétikai méltatáshoz is.

Azt kell tehát mondanom, hogy a Tömörkény életmű kutatása az ún. szögedi irodalom dolgában kezdi a hangsúlyt áthelyezni Móráról Tömörkényre. És ez nem divat, hanem belátása annak, hogy Tömörkény nem elfeledett író, nem avult szerző, hanem eleven mondandójú művésze a magyar prózának. Nem érv a fönti állításhoz, de talán elgondolkodtató, hogy a magyar széppróza mennyit vett kölcsön tőle, Móra Ferentől Temesi Ferencig. Ez az irodalmi „lopás” természetes, az egymást követő nemzedék nem tudja kikerülni Tömörkény gazdagságát. De azért az is minősítés, hogy van kitől venni az írói gyarapodáshoz.

Sokszor eltévelyen emlegette föl a szakirodalom Tömörkény regionalizmusát, kis körre szorító világot, hiányolva az emberiségre függesztett tekintetet. De ha elfogultság nélkül szemléljük ezt a regionalitást, akkor láthatjuk, hogy nem kisebb teljesítmény, mint a 19. század végi, 20. század eleji északiaké vagy az orosz prózáé. És ebben a regionalitásban az ember és munkája van középpontban Tömörkény írásaiban. A munka, mint vallás: ez olyan erős irodalmi megfogalmazása és meghatározása az ő emberének, hogy Tolsztojtól Knut Hamsunig tart a sor, amely Tömörkény helyét e tárgyban, az ábrázolás bensőségeségében kijelöli. Nem irodalmi elemzés tárgya – ma nem is divat róla beszélni – de kell róla szólni, hogy a fizikai erejét megfeszítő ember munkája itt megszentelt irodalmi szót kap.

Többen leírták, hogy Tömörkény tárgyi világa olyan gazdag, mint Homéroszé. Kedvvel időz a tárgyaknál, készítésüknél, használatuk leírásánál. Ám ez a tárgyi világ teljesen emberiesült, emberhez idomult. Látszólag csak a gyűjtő kutakodik, valójában az emberélet változásait figyelő író filozofál a léten. Nagy föladat az ő tárgyi világának számbavétele, írói hozadékának megállapítása.

Már Juhász Gyula is megemlékezett Tömörkény szociális érzékenységről, de a kutatásra vár még annak bizonyítása, hogy ez az érzékenység és tájékozottság nem a korszak jellegzetes naturalista prózájának eszközeivel vagy politikai szövegeivel történik. Hiányzik belőle a csinált durvaság, de Gárdonyi én falumjának érzelmessége is. Valószínű, hogy Tömörkény nem sorolható a magyar parasztnovella hagyományos művelői közé, pedig köztük élt. Folytatása és folytatója nem lett, mert a divat nem ennek a szemléletnek kedvezett. Olyan gyorsan jöttek az irodalmi divatok, hogy Tömörkény kiesett közülök, igaz, soha nem is akart közéjük tartozni.

És itt vagyunk annál a kérdésnél, hogy Tömörkény milyen világirodalmi ismeretekkel bírt, kiket olvasott, volt-e szellemi kapcsolata a korszak magyar irodalmi áramlataival? Megoldandó kérdések. Nem tudható, hogy a szegedi lapokban a neve alatt megjelent fordítások csakugyan fordítások-e, átdolgozások vagy néha annál is többek. Tudható, hogy naturalizmusról volt ismerete, sőt csöndes kritikája is. Tudjuk, hogy figyelt a korszak irodalmi kalamajkáira, így pl. a holnaposok vitájára is, erről nyilatkozott is.

A népi vallásosság, mint kulturális antropológiai tudományág éppen Bálint Sándor nyomdokain mostanában kezdi megtenni első igen jelentős lépéseit (Barna Gábor, Erdélyi Zsuzsanna, Tüskés Gábor munkásságára gondolok). Talán lesz vállalkozó ebben a szakmában arra, hogy Tömörkény írásainak, idevonatkozó írásainak gazdag, hiteles anyagát megvizsgálja, hiszen olyan világról ad hírt ez a próza, amely eltűnt vagy csak töredékeiben van meg.

Bálint Sándortól Péter Lászlóig többen írtak már Tömörkény írásainak népnyelvi, a szögedi nyelvjárára utaló jellegzetességeiről. Nem vitatható, hogy Tömörkény törekedett a tájnyelvi forma használatára. (Móra is törekedett, de nem volt szögedi, s így nem is tudta

igazán használni ezt a nyelvjárást.) Ám Tömörkény írói nyelve nem pusztán a tájnyelv használata vagy annak hűséges követése, hanem írói nyelv, melyben mindegyre tetten érhető az írói kitalálás, különös változatok kezelése. Nem szabad azt hinnünk, hogy hiteles szegedi tájnyelv ez, inkább kitalált szögedi tájnyelv, az írói teremtés eredménye. Nem utánzata valaminek, hanem ez maga a valami, az esztétikailag mérhető produktum, melynek kimutatása az irodalmi mű értelmezésének, fölértékelődésének eszköze is lehet.

A Tömörkény-életmű kutatásának ki kell terjednie e mű közép- és kelet-európai vonatkozásaira is. Arra a figyelemre, amellyel az író a szomszéd népek fiai iránt érdeklődött, becsülte őket, szóra méltatta őket gyakran. Nem csak a vegyes nyelvi családból való származás, és nem is csak a balkáni, bécsi katonáskodás élményei vannak emögött, hanem belső magyar, helyi szögedi élmények is. Alig van írónk, aki a tutajeresztő oláhokról, a hajóvontató rácokról, a vándorló drótostótokról az elmagyarosodó pusztai németekről olyan együtt érzőn írta, mint Tömörkény. Tömörkény ilyen írói érdemeinek időszerűségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Tömörkény nem élt nagy irodalmi életet, nem volt irodalmi író, társaságoknak, szalonoknak, sőt még irodalmi szerkesztőségeknek sem volt gyakori látogatója. A kis körre terjedő fizikai léte, élete így nem hagyott sok dokumentumot maga után, levelezése is igen ritkás, alig maradt fenn valami. Így azt az írói magatartásformát, életformát, mely ezt az irodalmat létrehozta, nehéz rekonstruálni. (Ámbár az újabb irodalomértelmező iskolák szerint nem is kell, „az író meghalt”, a fizikai léte mű szempontjából nem érdekes.) Azért csak hajlok arra, hogy a mű keletkezéstörténetéhez a mű létrehozójának sok emberi vonatkozása hozzájárul, talán értelmezéséhez is segítséget ad. Tömörkény mindennapi létének kutatása, az újságírói világ dolgainak rekonstruálása, mentalitástörténeti vonatkozások mostanában Lengyel András kutatásaiban tűnnek föl; az író egyéniségére valló új eredményeket hoznak ezek az írások.

ILIA MIHÁLY